

בית נכות פדגוגי בירושלים

חידוש חינוכי של מרכז הסתדרות המורים בראשית המאה העשרים

עודד שי

בתחילת המאה הקודמת חלו תמורות רבות בתחום החינוך הלאומי בארץ ישראל. מערכת החינוך התפתחה על פי תפיסות חברתיות ולאומיות שהיו קשורות זו בזו ועד ראשית שנות השלושים הייתה בבעלותם של ההסתדרות הציונית ומוסדותיה. באותה עת התנהל בתנועה הציונית ובמוסדות היישוב ויכוח פנימי, שחברו בו טיעונים ערכיים ופדגוגיים שלא היו חופשיים מאינטרסים ותביעות פוליטיות. בתקופה האמורה התגבש מושג הממלכתיות בחינוך, המבטא הכרה בכוחו של החינוך לסייע ביצירת אחדות לאומית בדרך של פיתוח דפוסי חיים לאומיים בעלי בסיס משותף רחב. המשיכה הקוטבית של נושאי השקפות ערכיות ושל אינטרסים פוליטיים הצמיחה את הגישה שבתוך, הטוענת לשילוב ולסינתזה של היסודות הלאומיים החיוביים בזרמים השונים. אולם הסינתזה שנוצרה לא יכלה לגבור על השוני שבין החינוך החילוני הכללי לחינוך הדתי-לאומי, והכירה בייחודו של האחרון בתנועת התחייה הלאומית. באותן השנים קיבלו החינוך העברי בארץ וציבור המחנכים עצמאות מסוימת והמערכת עברה מבעלותה של התנועה הציונית לידי הנהגת היישוב. במקביל לכך, זיקתם של הזרמים בחינוך למסגרות חברתיות ופוליטיות בעלות תפיסות – עולם שונות, והמאבק בין תומכי שיטת הזרמים לבין חסידי החינוך האחד, יצרו תנאים ליצירה פדגוגית מגוונת. יסודות פדגוגיים כגון עמלנות, שיטות הוראה חדשות, ארגון מתקדם של בית-הספר ועוד – ביטאו ייחוד, שחלקו נבע מהגיוון, התחרות והמאבק בין הזרמים.

החינוך הלאומי באותה תקופה הניח את היסודות וגיבש את דפוסי התוכן, הארגון והמינהל של מערכת חינוך, באופן שהמעבר ממנו למבנה הממלכתי הכולל היה קל יחסית. כך פותחו וגובשו, בין השאר, נושאים כגון משך הלימודים בגן-הילדים,

* מאמר זה הוא עיבוד של פרק מתוך עבודת דוקטור במסגרת המחלקה לתולדות ישראל באוניברסיטת בר אילן, בנושא "ראשית המוזיאונים והאוספים בארץ ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית (1848–1917)", אייר תשס"ו. תודתי נתונה למנחה העבודה, ד"ר מאיר הילדסהיימר, על העצה הנבונה ועל העידוד. כמו כן, ברצוני להודות לגב' נאוה איזן ולכל צוות העובדים המסור של ארכיון לחינוך יהודי בישראל ובגולה באוניברסיטת תל אביב, שסייעו לי במחקר זה.

בבית-הספר היסודי והתיכון, הרכב תכניות הלימודים, החופשות, הכשרת מורים והשתלמותם.¹

התפתחות החינוך היהודי בארץ ישראל בכלל ובירושלים בפרט, בראשית המאה ה-20, מאופיינת גם בהקמתם של מוסדות חינוך עבריים, ביניהם גני הילדים, הגימנסיות העבריות ביפו ובירושלים, הסמינר לגננות, בית-הספר לאמנות "בצלאל", בית המדרש למורים עבריים והטכניון בחיפה. פעילות חינוכית זו הייתה חלק מתכונה ענפה של הקמת מוסדות חינוך מודרניים והרחבת מוסדות קיימים, כדוגמת בתי הספר למל, אוולינה דה-רוטשילד, כל ישראל חברים (כ"ח) ועוד. בד בבד הוקמו באותה עת מוסדות תרבות יהודיים בירושלים: בית העם, בית הספר לנגינה "שולמית", ואגודות תרבות, כגון האגודה המוזיקלית "הנבל", אגודת הספורט "מכבי", אגודת "המכבים הקדמונים" לעזרה הדדית ועבודה ציונית לאומית ועוד הלשון.²

גורם משמעותי נוסף בגיבוש מערכת חינוך כלל-ארצית בעקבות תהליכי המודרניזציה, היה הקמתה של הסתדרות המורים, ששימשה כאגוד המקצועי הכללי של המורים והגננות בארץ ישראל. ראשיתה ב"אגודת המורים" שהוקמה בשנת 1903 באסיפה ארצית של המורים בזיכרון-יעקב, ביוזמתו של מנחם אוסישקין, שהגיע לארץ בראש משלחת "חובבי ציון". באסיפה זו נקבעו שלושה יעדים לאומיים ומטרה מקצועית: להיטיב את מצב החינוך בארץ ישראל ולהעניק צביון לאומי עברי לכל בתי-הספר; להחיות את השפה העברית והרוח הישראלית בבתי-הספר, ולהיטיב את מצבם של המורים בארץ ישראל.

הסתדרות המורים עסקה בראש וראשונה בטיפול בעניינים המקצועיים. כמו כן שקדה על פיתוח בתי-הספר, תחיית הלשון והתרבות העברית. היא דאגה להעלאת רמת החינוך והמחנכים על-ידי השתלמות מקצועית ופעלה בהוצאת ספרי חינוך והוראה.³ אחד המוסדות שהוקם בעקבות תנופת הפיתוח בתחומי החיים הכלכליים, החברתיים והתרבותיים, היה בית הנכות הפדגוגי של הסתדרות המורים בירושלים, נושאו של מאמר זה.

בית נכות או מרכזיה פדגוגית

כבר בתחילת המאה ה-20 עשו בני היישוב בארץ אבחנה בין מוזיאון שנקרא "בית נכות" (המכונה לעתים בטעות "בית נכאת"),⁴ לבין מרכז להשאלת ציוד לימודי, שנקרא

- 1 ש' רשף ו' דרור, החינוך העברי בימי הבית הלאומי 1919-1948, ירושלים 1999, עמ' 2-4.
- 2 ד"נ פריימן, ספר הזיכרון הירושלמי 1913, ירושלים תרע"ג (מהדורת צילום אריאל תש"ם), עמ' 48-56, 73-78.
- 3 ר' אלבוים-דרור, החינוך העברי בארץ ישראל, ירושלים תשמ"ו, עמ' 206-399; על הסתדרות המורים ראה בהרחבה: ח' טל וצ' סורק, מאה שנה להסתדרות המורים, הסתדרות המורים כמניחת היסוד לחינוך העברי בישראל, תל אביב 2002; א' אחימאיר וח' באר, "והיו עיניך רואות את מוריך", תשעים שנה להסתדרות המורים תרס"ג-תשנ"ב 1903-1992, תל אביב תשנ"ד.
- 4 נ"ה טורטשינר, "מלים שאולות בלשונו", לשוננו ח, ב-ג (תרצ"ז), עמ' 109.

באותה עת "בית אסף מכשירי לימוד". בשנת 1911 פורסמו תקנות "אסף מכשירי הלמוד שעל יד המרכז" ביפו ובו פורטו התנאים להשאלת ציוד ורשימת מכשירי הלימוד.⁵ בית נכות פדגוגי הוגדר כ"מפעלים שבאים להציג דרכים ושיטות או כלים ומכשירים או תהליכים והישגים בחינוך והוראה". "תפקידה של התערוכה לעורר להתקדמות ולחידושים בחינוך ולרכוש אהדה לרעיונות פדגוגיים מסוימים". קיימים ארבעה סוגים עיקריים של תערוכות פדגוגיות. הרביעי שבהם מתייחס לתערוכה קבועה או למוזיאון פדגוגי, כמוסד עצמאי או כחלק ממוסד מקיף יותר.⁶ בדומה להגדרת מוזיאון לפי חוק המוזיאונים תשמ"ג (1983),⁷ נראה שהגדרה זו הולמת את מטרות בית הנכות הפדגוגי, כפי שהגדירן המייסד ישעיהו פֶּרס: "מטרת המוסד היא כפולה: א) הוא ישמש בית לימוד ועבודה למורים ומחנכים; ב) תערוכה פדגוגית מתמדת". בית הנכות הפדגוגי היה אפוא מוזיאון, כפי שהוא מוכר לנו כיום על-פי תפקודו, מוצגיו ויעדיו.

תולדות המוזיאונים הפדגוגיים

המוזיאונים הפדגוגיים הראשונים הוקמו במחצית השנייה של המאה ה-19. בשנת 1851 נוסד המוזיאון החינוכי הראשון בשטוטגרט שבגרמניה, ובו הוצג חומר על דרכי חינוך והוראה. המניע להקמת בית הנכות הפדגוגי היה התערוכה הכללית הראשונה שהתקיימה באותה שנה בלונדון. בתערוכה זו יחדה מחלקה להצגת רהיטי בתי-הספר ומכשירי הוראה. הדבר דירבן פדגוגים מומחים לנושא וללא שהיות הוקמה תערוכה מתמדת בשטוטגרט, בתמיכת ממשלת וירטמברג. תערוכה נוספת הוקמה בשנת 1865 על-ידי האגודה הלאומית של המורים הגרמניים בלייפציג. המוזיאון הפדגוגי הגרמני הוקם בשנת 1876 על-ידי אגודת המורים בברלין. לאחר מכן הוקמו מוזיאונים פדגוגיים בווינה, במינכן, ברומא, בציריך, בברן, בבודפשט ובפריז. החל משנת 1888 הוקם כמעט בכל שנה בית נכות פדגוגי חדש בגרמניה. בתערוכות העולמיות המפורסמות שנערכו באותה עת בערים שונות באירופה ובארצות-הברית, נכללו גם תערוכות פדגוגיות, שבהן הציגו המדינות המשתתפות את מערכות החינוך שלהן, שיטות החינוך ודוגמאות של מכשירים וכלים שונים שהיו בשימוש באותו זמן. בעקבות התערוכה שנערכה בכריסל בשנת 1910, נוסדה התערוכה הפדגוגית הקבועה של המוסד המרכזי לחינוך ולהוראה בברלין, שאחד מתפקידיו היה עריכת תערוכות פדגוגיות. כתוצאה מכך הוצגו במספר רב של ארצות תערוכות פדגוגיות ארעיות. בראשית המאה ה-20 היו בתי-נכות פדגוגיים בהרבה מדינות ומחשבה רבה

5 "מכתב-חוזר, מרכז אגדת המורים בארץ ישראל", החינוך ב, ו (טבת תרע"א), עמ' III-VI;

6 "מכתב חוזר, מרכז אגדת המורים בארץ ישראל", החינוך ב, ז (שבט-ניסן תרע"א), עמ' III-VI.

7 ע' יפה, "תערוכה פדגוגית", בתוך: מ' בובר (עורך ראשי), אנציקלופדיה חינוכית, אוצר ידיעות על החינוך בעם ישראל ובאומות, ב, ירושלים תשי"ט, עמ' 1251-1254.

7 י' ענבר, הכנה פרוגרמה למוזיאון, ירושלים תשמ"ח, עמ' 5.

הושקעה בהם. בשנת 1906 היו בעולם 77 בתי נכות פדגוגיים. הגדולים והמשוכללים שבהם היו בכריסל, בטוקיו, בלונדון, בניו-יורק, בסנט-פטרבורג, בפריז ובקופנהגן. ביבשת אסיה היה באותה עת בית נכות פדגוגי רק במדינה אחת – יפן. 18 מבתי הנכות שהוזכרו לעיל התקיימו על חשבון המדינה, 15 תקציבם בא מקופת העיר, 42 נוסדו על-ידי אגודות והוזקו על-ידיהן, אחד היה שייך לאוניברסיטה ואחד הוקם מעיזבונו של אדם פרטי.

מנהל המוזיאון הפדגוגי בכרסלאו, מקס היבנר (Hübner), ניתח את מאפייני המוזיאונים הפדגוגיים בעולם וכן ערך מחקר על המוזיאונים הפדגוגיים בגרמניה. בדיקה שערך בחתך רחב של מוזיאונים פדגוגיים העלתה כמה אפיונים בולטים: מספרם וגודלם של חדרי התצוגה; אופי המבנים; החזקת המוזיאון הפדגוגי מבחינה מנהלית; הבעלות על המוזיאון הפדגוגי; שעות הביקור; דמי כניסה; כניסה לביקור מחוץ לשעות הביקור; המבקרים המורשים להיכנס; הדרכה במוזיאון הפדגוגי. להלן נבדוק את מה שאירע בנושא זה באותה עת בירושלים.

הקמת בית הנכות הפדגוגי בירושלים (1911–1914)

בחודש מרס 1911 (ניסן תרע"א) הציע ישעיהו פֶּרס, לראשונה, להקים בית נכות פדגוגי בירושלים. בהצעתו הסתמך על ספריו של היבנר. פֶּרס תאר בהרחבה את מטרות בית הנכות, תועלתו ועיתוי הקמתו. לדבריו, החינוך בארץ בראשית המאה ה-20 התקדם באופן משמעותי, ובית נכות פדגוגי יאפשר את שכלול שיטות החינוך וההוראה. באותה עת הוקמו בירושלים בתי מדרש חדשים למורים ולגננות שהכשירו מורים וגננות בשיטות הוראה חדשות. הוקם גם בית-ספר למסחר שלימד את שיטות המסחר החדשות, במטרה לשפר את מצבה החומרי של האוכלוסייה בארץ. כן הוקמו שתי גימנסיות עבריות – ביפו ובירושלים, שביקשו להכין את תלמידיהן ללימודים על-תיכוניים. הוקם גם בית-הספר למלאכה ולאומנות "בצלאל", והונחו היסודות להקמת הטכניון (טכניקום) בחיפה.

אגודות יהודיות גדולות בחוץ-לארץ שמו להן באותה עת למטרה להפיץ את ההשכלה בקרב תושבי ארץ ישראל, ובכך לשפר את מצב החינוך של הדור הצעיר. למרות שהאגודות הללו היו שונות בהשקפותיהן הדתיות והמדיניות, בשיטות הלימוד בבתי-הספר שנתמכו על-ידן ובתכניות הלימודים, כולן הסכימו, שעתיד היישוב העברי בארץ ישראל תלוי אך ורק באיכות התרבות של הדורות הבאים. הן שאפו לעשות את ארץ ישראל למרכז עברי, רוחני ותרבותי. פֶּרס נזקק למונח "מרכז תרבותי", מקום אשר בו ירוכזו כל אותם הערכים התרבותיים, המשפיעים ותומכים זה בזה, ואשר על-כן הם עשויים בפעולתם ההדדיות לקרב כל מוסד למטרה הרצויה לו. אחד הערכים התרבותיים החשובים, כך קבע, הוא בית נכות פדגוגי. לדבריו מוסד זה ישמש כ"בית אסף לחמר אסכולי", דהיינו: מקום ריכוז של חומרי הדרכה, השכלה ולימוד. כן תהיה בו תצוגה ובה דוגמאות שונות של רהיטי בית-ספר, וכן ציוד הכולל

מכשירים שונים לצורכי הוראה. המורה יבחר מתוכם את הפריטים המתאימים לו ולתנאי בית-ספרו.

בית הנכות הפדגוגי יהווה, לדברי פרס, גם מקום כינוס למורים ולאנשים העוסקים בחינוך ובהוראה. ייערכו בו השתלמויות מורים להכרת מכשירי-לימוד, שיפור דרכי ההוראה וכדומה. מנהלי בתי-ספר, מורים, מחנכים, גננות והורים, יתייעצו עם מנהל בית הנכות הפדגוגי בשאלות המעסיקות אותם בתחום החינוך וההוראה. אדם זה חייב אפוא להיות בעל ניסיון תיאורטי ומעשי בכל תחומי החינוך וההוראה. במקום ימצא חומר שישמש כותבי תכניות לימודים. ספריית המוסד תהווה גם מקור למחקרים היסטוריים והשוואתיים, לצד הספרות הפדגוגית המדעית והמעשית.

יתר על כן, בבית הנכות הפדגוגי יכונס חומר העוסק בתולדות בתי-הספר בארץ ישראל. על האוצר לאסוף את כל הידיעות, בכתב ובדפוס על בתי-הספר, תוך הקפדה על ניטרליות כלפי המורים במוסדות בעלי תכנים שונים. הבסיס לאיסוף צריך להיות הצד המשותף ל בעיות המורים בכללותן. הקמת בית נכות פדגוגי גם תשבץ את ארץ ישראל ברשימת הארצות הנאורות, שרמת התרבות בהן גבוהה.

פרס סבר שהמקום המתאים ביותר להקמת בית הנכות הוא ירושלים. לדעתו, העיר ראויה להיות מרכז התרבות העברית החדשה בארץ ישראל, לא רק בזכות ההיסטוריה שלה, כי אם גם משום שבראשית המאה ה-20 רוב תושביה היו יהודים. הקמתו של בית הנכות בירושלים נבעה גם מקנאתם של אנשי ירושלים באנשי יפו, שפעלו במרץ רב ובהצלחה לפיתוחם של מוסדות שיעשו את הקהילה שלהם למרכז חברתי, כלכלי ותרבותי לכל היישובים החדשים בשפלה, כמו למשל, המרכזייה הפדגוגית להשאלת ציוד לימודי וחינוכי. אנשי ירושלים, שמאז ומתמיד קינאו בהצלחת היישוב הצעיר ביפו, התעוררו לעשות כמותם. תחרות זו הייתה חלק מן המאבק ההיסטורי, שהתנהל בין ירושלים ליפו על הנהגת היישוב החדש בארץ ישראל.

יתרה מזו, בירושלים היה המספר הגדול ביותר של סוגי מוסדות חינוך. פרס מנה ופירט את הסוגים השונים: חמישה גני ילדים, שני בתי-ספר לנערים, שלושה בתי-ספר לנערות, בית מדרש למורים, בית-ספר למסחר, בית-ספר לגננות, גימנסיה, בית מדרש לרבנים, ארבעה בתי-ספר "חצי חדישים", מספר גדול של תלמודי תורה וישיבות, "חדרים" רבים, בית-ספר לאמנות, שני בתי-ספר למלאכה וחמישה בתי-יתומים. מספר המורים בבתי הספר המודרניים באותה עת בירושלים היה יותר ממאה ומספר המלמדים במוסדות החינוך האחרים היה אף יותר מכך. בבתי-הספר המודרניים למדו קרוב לשלושת אלפים תלמידים ובתלמודי התורה וב"חדרים" – כששת אלפים. פרס סבר שהקמת בית הנכות הפדגוגי עשויה להשפיע במשך הזמן גם על מוסדות החינוך שלימדו לפי השיטה המסורתית.

חודשיים לאחר פרסום ההצעה יצא אפוא "קול קורא למנהלים, למורים ולגננות" מטעם חברי ועד בית הנכות הפדגוגי, בשם סניף הסתדרות המורים בירושלים. ה"קול הקורא" תמצת את הצעתו של פרס ופנה למנהלי בתי-הספר, המורים והגננות בארץ לתרום, לתמוך ולעזור לבית הנכות, במיוחד במשלוח חומרי הדרכה ולימוד. הודגשה נחיצות קיומו של בית הנכות הפדגוגי, אגב פירוט חומרי-ההדרכה והלימוד שהוא

נוקק להם. המנהלים והמורים התבקשו לשלוח תכניות לימודים הנהוגות בבתי-ספרם, מערכת השעות, דוגמאות מעבודות התלמידים במקצועות השונים ועוד. מנהלות הגנים והגננות התבקשו לשלוח חומר הנוגע לגני הילדים, כגון תכניות לימוד בגני-ילדים, עבודות של ילדי הגן, חומר היסטורי וכדומה. מהתכתובת של הסתדרות המורים ביפו עם בתי-מסחר להספקת חומרי-לימוד בגרמניה עולה שבשנת 1912 בית הנכות הפדגוגי (בהקמה) היה כפוף לסניף זה, שבראשו עמד ד"ר יוסף לוריא. מכאן שלוועד בית הנכות הפדגוגי בירושלים לא הייתה סמכות בנושא מימון וקניית מוצגים. נראה שההיענות לקול הקורא לא הייתה רבה, שכן שנה ויותר לאחר מכן פנו יושב-ראש ועד בית הנכות הפדגוגי פָּרס והמזכיר ישראל איתן, ל"מרכז אגודת [הסתדרות] המורים בארץ ישראל", ששכן ביפו, וביקשו לשלוח להם הצעות בדבר הקמת בית הנכות הפדגוגי.

בשנת 1912 מנה סניף ירושלים של הסתדרות המורים 59 חברים. באספה הכללית של הסניף שנערכה ב-15 נובמבר אותה שנה (ה' כסלו תרע"ג), התקבלה החלטה להקים את בית הנכות הפדגוגי בירושלים על-פי הצעתו של פָּרס. באותה אסיפה נבחרו חברי ועד בית הנכות. הוועד, שנקרא גם "ועדת הקמה", כלל חמישה חברים. הרוח החיה מבחינה ביצועית בהקמת בית הנכות הפדגוגי היה ד"ר ישראל וינברג. חברי ועדת ההקמה היו: פָּרס (יושב-ראש), חיים אריה זוטא, ישראל איתן, ונציגת הגננות חסיה פינסוד-סוקניק. תקוותם הייתה שבית הנכות יפתח בקרוב. ועד בית הנכות הפדגוגי התכנס מדי שבוע בבית-ספר "מל" ולאחר מכן בדירה שהועמדה לרשותם על-ידי אפרים כהן, שהיה בעבר מנהל בית-ספר ודמות מרכזית במערכות החינוך. באחת הישיבות בהשתתפות מנהלי בתי-הספר בירושלים, נדונה חנוכת בית הנכות הפדגוגי שתוכננה ל-23 פברואר 1913 (ט"ו בשבט תרע"ג). הוועד פעל במרץ רב. נשלחו מכתבים לסופרים העוסקים בחינוך ולכל הוצאות הספרים העבריות שישלחו חומר לימודי. בעיתונים פורסם קול קורא למוציאים לאור, למחברים ולכל המתעניינים בחינוך העברי. קול קורא נוסף פורסם למנהלים, למורים ולגננות, שבו הללו התבקשו לשלוח חומר העוסק בחינוך ובהוראה. כן נשלחו מכתבים לבתי-חרושת ולבתי מסחר למכשירים פדגוגיים ולעזרי הוראה בגרמניה ובאוסטריה. בתגובה נתקבלו קטלוגים על ציוד הקשור בבית נכות פדגוגי, ואף נשלחו מוצגים ממשיים. חברת Schreiber מלייפציג הבטיחה הנחה של 50% על מכשירים שונים. חברת Unmark משלזיה שלחה מודלים של מכשירי התעמלות, ביתנים (Pavillon) ועוד. בית המסחר Freyfoy et Berudt שלח חמש מפות גיאוגרפיות גדולות על בד עם מוטות. Merfed et Domer שלחו תמונות חינוכיות שונות לקישוט הקירות. מעניינת העובדה שההיענות למכתבים מצד היהודים בחוץ-לארץ הייתה מעטה. מהארץ התקבלו רק כתבי העת "החינוך", "המולדת", "קוהלת" ו"תושיה" ומספר מועט של ספרים מבתי דפוס מקומיים.

בית הנכות הפדגוגי נסך תקווה גדולה בקרב חלק מהציבור המשכיל בירושלים באותה עת. העיד על כך אברהם משה לונץ בשנת 1913: "בית נכות פדגוגי נוסד בירושלים על-ידי סניף מרכז [הסתדרות] המורים הירושלמי. כשמו כן הוא, ובימיו

המעטים כבר רכש לו תמונות וכלים שונים. ויש תקווה כי בית הנכות הזה יתפתח ויתאים לתעודתו ויאסוף אל תוכו כל הדברים השייכים והמועילים לבתי-הספר בארץ ישראל ולהתפתחות החינוך בכלל".⁸

מקור אחר מאותה שנה, המקורב לחוגים החרדיים בירושלים, תיאר את בית הנכות ביתר פירוט: המוזיאון הפדגוגי "נוסד בתחילת שנת תרע"ג על-ידי הסניף הירושלמי של אגודת [הסתדרות] המורים בארץ ישראל. [הוא] מכיל 3 מחלקות: מחלקה היסטורית, מחלקה מעשית ומחלקה היגענית [בריאותית]. מטרתו: לאסוף חומר אסכולי (חינוכי) מכל המינים, לשמש בית ועד לכל האנשים שיש להם יחס לחינוך והוראה, ולאסוף חומר היסטורי בנוגע לדברי ימי החינוך העברי בארץ ישראל, כגון: עבודות תלמידים, חיבורים, ציורים, תכניות בתי-ספר ופנקסי המחלקות".

פרוגרמה רעיונית

בתוכנית לבית הנכות משנת 1911 הציג פֶרס כאמור להקים שלוש מחלקות: מחלקה היסטורית; מחלקה מעשית; מחלקת היגינה (בריאות).

במחלקה ההיסטורית ירכז החומר הפדגוגי העוסק בהתפתחות בתי-הספר השונים בארץ ישראל. המדובר בהקמת ספרייה, שתכיל: א) ספרים וכתבים על בתי-הספר, שישמשו למחקר על תולדות החינוך וההוראה בארץ. ב) חומר ציורי שיכלול צילומים ותכניות, וכן תכניות, יומני מורים ועוד. ג) ספרי הוראה ולימוד, שיסודרו בסדר כרונולוגי. ד) חומר סטטיסטי על ביקורי תלמידים בבתי-ספר.

המחלקה המעשית תכלול: א) מכשירי הוראה ולימוד חדשים עבור גני ילדים, בתי-ספר יסודיים ותיכונים, בתי-ספר מקצועיים, בתי-ספר למלאכה ובתי הספר להשתלמות (Fortbildungsschulen). הכוונה לציורים, תמונות, תכניות חומר, טבלאות, מפות ועצמים טבעיים (Naturalia). ב) ספרייה שתקיף את הספרות הפדגוגית. ג) תכניות הלימודים ומערכות השעות של בתי-ספר בארץ, וכן דוגמאות של תכניות לימודים של בתי-ספר מודרניים בחוץ-לארץ. ד) דוגמאות מובחרות של קישוטי בתי-ספר ושל ספרי קריאה לבני-נוער. ה) אוסף של עבודות תלמידים ומלאכת יד, שלא נעשו במיוחד בשביל בית הנכות. ניתן יהיה ללמוד מהן על שיטות חינוך והוראה שונות.

המחלקה ההיגינית תרכז: א) מידע הנוגע להתפתחות הגופנית של תלמידי בתי-הספר וילדי הגנים, וכן לאמצעים הדרושים לטיפוחה, כגון מאזניים לשקילת הגוף וחומר על ההתפתחות הגופנית של ילדים. 2) התעמלות: מכשירים לתרגילים גופניים, טבלאות, תמונות ותרשימים של תרגילים בחינוך גופני; תכניות של אתרים שמשמשים לתרגילים גופניים, כגון גנים ציבוריים, אולמות ספורט, מגרשי משחקים, מכונני כושר וכו'. חומר עיוני המתייחס לטיפוח החינוך הגופני, כגון ספרי תקנות בתחום זה, חוקים והרצאות של אגודות ספורט. ב) מוצגים הנוגעים לשמירת הבריאות

8 א"מ לונץ, לוח ארץ ישראל שימושי וספרותי לשנת תרע"ד, 1914, עמ' 169 – 170.

בבתי הספר: האמצעים והדרכים להגבלת המחלות המידבקות בבתי-ספר, היגינת שירותים בבתי-ספר, שמירה מפני מחלות עיניים — שהיו שכיחות ביותר בקרב הילדים, פגיעה בחושים, לחץ בלימודים ועוד. מוצגים הקשורים במבני בתי הספר, שנועדו לרווחת התלמיד ובריאותו: 1) תרשימים ותכניות של כיתות המתוכננות באופן מודרני מבחינת חלוקת מקומות, תאורה, אוורור, הסקה ועוד. 2) תצוגת רהיטי בית-ספר: ספסלים, לוחות וכו'. 3) שמירה על הבריאות בעת הלימוד: חלוקה הגיונית של שעות הלימוד, סידור ההפסקות וחלוקתן, כיתות מיוחדות לילדים הסובלים מבעיות ריכוז וכו'. 4) שמירה מהתפשטות מחלות מדבקות בכיתות: הוראות בנוגע להפרדת הנדבקים, אמצעים לשמירת הניקיון, רחיצה בבית-הספר וכו'. 5) שמירת הבריאות בבתי-הספר בעזרת ספרים, חוברות, טבלאות ולוחות בתחום. 6) השגחת רופאים בבתי — הספר; חוקים ותקנות מטעם הרשויות לרופאים בבתי-ספר ברחבי העולם, הרצאות של רופאים בבתי-ספר, סטטיסטיקה בנושא מצב הבריאות במוסדות החינוך וכו'.

מזכיר ועד בית הנכות הפדגוגי, ישראל איתן, דיווח בנובמבר 1914 בפני האסיפה הכללית של הסתדרות המורים בארץ ישראל על מטרות בית הנכות הפדגוגי, כפי שנקבעו על-ידי ועד הסניף הירושלמי. הוא התאונן שלמרות שהוועד פנה למחברים, למורים ולמו"לים שישלחו להם ספרי לימוד, ההיענות מצד מחברי הספרים הייתה מועטה והמורים לא התייחסו כלל לנושא. בית הנכות הפדגוגי קיבל חומר רב מבתי חרושת למכשירי לימוד בגרמניה ומוועד "חובבי ציון".

מיקום, משבר וקימום

נושא המבנה העסיק רבות את מקימי בית הנכות הפדגוגי. בשנת 1911, עם הקמתו, מוקם בית הנכות באחד החדרים בבית-ספר "למל". הקצאת המקום לבית הנכות התאפשרה הודות לכך שמנהל בית-הספר היה, כאמור, פֶּרס, ממקימי בית הנכות הפדגוגי. חילוקי דעות חריפים שהתעוררו בין פֶּרס לבין איתן בינואר 1914 בדבר חוב כספי המגיע לפֶּרס, שיתקו למעשה את התפתחות בית הנכות הפדגוגי. למוסד נבחר ועד חדש, שרוב חבריו לא כיהנו בוועד הקודם.

באותו חודש תיאר ישראל איתן את המצב העגום שאליו הדרדר בית הנכות:

נראה שבעיית המבנה נפתרה ובית הנכות הפדגוגי עבר לדירה שהכילה שלושה חדרים בעיר. מען המכתבים למוזיאון באותה עת היה עדיין כתובתו האישית של ישעיהו פֶּרס. בדיווח לפני הישיבה השלישית של הסתדרות המורים בשנת 1914, התאונן ישראל איתן שדירה זו קטנה מדי וצריך לדאוג לגדולה ממנה.

אביעזר ילין, מזכיר הסתדרות המורים בתקופת המנדט, מנה את הסיבות לכך שבית הנכות הפדגוגי לא התפתח בראשית המאה ה-20, תוך התעלמות מחילוקי הדעות הנזכרים לעיל. הסיבות לדבריו הן: ראשית, מלחמת השפות, ושנית, מלחמת העולם הראשונה. אמנם, נעשו ניסיונות במהלך המלחמה לקומם את הריסות בית הנכות

ולאסוף את החומר ששרד ושהתפזר במשך הזמן. אולם עם החמרת המצב בשנתיים האחרונות של המלחמה וגירוש העוסקים בבית הנכות הפדגוגי מירושלים פעילותו פסקה לחלוטין.

בשנת 1920 כתב זוטא, שהיה חבר בוועד ההקמה של בית הנכות הפדגוגי, בפירוט רב על בית הנכות ושלוש מחלקותיו. זוטא ציין שהמוזיאון נהרס בתקופת מלחמת העולם הראשונה והתחדש בעת כתיבת ספר הדרכה למטייל בירושלים ובסביבותיה שכתב באותה עת. תיאורו היה כנראה ארכאי והתייחס בפירוט לבית הנכות הפדגוגי שלפני המלחמה, שכן אביעזר ילין בסקירתו האמורה כתב שלאחר המלחמה נשכח מוסד זה לחלוטין. זוטא קיווה שבית הנכות הפדגוגי יוקם בקרוב במתכונתו הקודמת, ולשם כך חיבר קול קורא שנותר בכתב יד. נאמר בו שהסניף הירושלמי של הסתדרות המורים ניגש לחדש את בית הנכות הפדגוגי לאחר שנהרס על-ידי הטורקים. מטרתו לקיים השתלמויות למורים, לסייע להם ברכישת ניסיון בשימוש מכשירי לימוד והוראה, ולשמש מקום להתעמקות בענייני הוראה. מבנהו יהיה זהה לקודמו, לאמור שלוש מחלקות: היסטורית, מעשית והיגיינית. המנהלים, המורים והגננות נקראו לסייע בסידור התצוגה ולשלוח לזוטא תכניות לימודים הנהוגות בבית-הספר, רשימות של שמות התלמידים, דוגמאות מעבודות התלמידים במקצועות השונים, חיבורים, ציורים, עבודות יד וכו'. כמו כן, נתבקשו לשלוח תמונות וצילומים מבתי-הספר, תמונות בודדות של מורים שלימדו בהם בעבר ובהווה, תרשימים של בתי-הספר, תרשימים של גני ירקות ותעודות שונות הנוגעות לתולדות מוסדות החינוך.

זוטא, שנבחר באותה עת ליו"ר הסניף הירושלמי של המורים, ציפה שלאחר אסיפת המורים הכללית, שאמורה הייתה להתכנס בקיץ 1920, יוקם [מחדש] בית הנכות הפדגוגי. אולם משתיקת הנמענים עד שנת 1926 עולה שהמוסד לא הוקם. אמנם, בשנים 1924–1925 הוצגה תערוכה פדגוגית על-ידי מחלקת החינוך של ההנהלה הציונית,⁹ אך היה זה אוסף חדש, שלא היה קשור באוסף הסניף הירושלמי של הסתדרות המורים. העובדה שמשנת 1926 ואילך לא הופיע האוסף ברשימת בתי הנכות בארץ, עשויה להעיד על-כך שהתערוכה הפדגוגית השתלבה בבית הנכות הפדגוגי, אך לא נמצא תיעוד מפורש על כך.

רק במועצת הסתדרות המורים שהתקיימה בירושלים בינואר 1926 התבקש "מרכז המורים" לגבש תוכנית להקמת המוזיאון הפדגוגי מחדש. המרכז מינה ועדה, שעליה הוטל לעבד תוכנית לכך ולפעול באופן מעשי להגשמתה. ב-1927 עזרה תוכנית שלפיה יחולק המוזיאון לחמש מחלקות: לשלוש הקודמות נוספו המחלקות לתלמיד ולמורה. (ראו פירוט להלן)

"מרכז המורים" הציע באותה שנה לוועד בית הנכות הפדגוגי לפנות לכמה מוסדות חינוך שנבנו באותה עת בירושלים, בבקשה להקצות אגף מיוחד לבית הנכות הפדגוגי. שלושת המוסדות שנשלחו אליהם מכתבים בעניין זה מטעם ועד בית הנכות היו בית

9 לוח החבר לשנת תרפ"ה, עמ' 194; לוח החבר לשנת תרפ"ו, עמ' 234.

המדרש העברי למורים, הגימנסיה העברית ובית המדרש למורים "מזרחי". לא ידוע על מענה כלשהו למכתבים הללו.

הצעה שונה להקמת בית הנכות המחודש הועלתה על ידי פרס. זו דמתה ביסודה למתכונת הקודמת, אך שולבו בה שינויים מספר. לפי הצעתו ימוקם בית הנכות בבית משלו באזור מרכזי. התוכנית תהיה מודולרית – בתחילה יוקצה למוסד חדר אחד שבו יסודר החומר לפי מחלקות. במרוצת הזמן, עם התפתחותו, יורחב תחומו ויוקצו חדרים מיוחדים לכל מחלקה. פרס אף הציע לפנות לקרן הקיימת לישראל ולמוסד "שטראוס", ששימש כתחנה בריאות עברית בירושלים, והיו בה מחלקות למלריה, מחלות עיניים ולבקטריולוגיה, בבקשה שיקצו מגרש לבניית בית הנכות הפדגוגי. בעיית מבנה הקבע לא הפסיקה להטריד את הוועד, אך זה החליט בשנת 1926 לדחות את עניין הבנייה בשנה נוספת. הצעה נוספת של פרס הייתה לאסוף חומר ממוסדות החינוך בארץ, וכן לפנות לבית הספרים הלאומי ולספרייה בתל-אביב שישלחו לבית הנכות הפדגוגי העתיקי חומר רלוונטי הנמצא בידיהם. פנייה דומה באותו עניין תמוען לאגודות מורים וממשלות בחוץ לארץ, על בסיס של החלפת חומרים עם המוזיאון בירושלים.

בית הנכות הפדגוגי המחודש (1926 – 1932)

באוקטובר 1926 פתח בית הנכות הפדגוגי המחודש את שעריו במרכז העיר בדירה בבניין בית היתומים של הספרדים ברחוב יפו, מול משרד הרבנות (שאליו לא הופנתה הפנייה הנזכרת לעיל, אך התוצאה מדברת בעד עצמה). הקומה השנייה בבניין הועמדה לרשות בית הנכות הפדגוגי למשך חצי שנה, ללא תשלום, על-ידי הרב הראשי הספרדי, הרב יעקב מאיר, ואחד הנדבנים של הקהילה הספרדית, משיח ברוכף. לאחר מכן עבר בית הנכות לשכונת רוחמה, משכנו של מרכז הסתדרות המורים בירושלים. לא נערכה פתיחה רשמית, כיוון שמיקומו הסופי של המוסד לא היה ברור. מורים רבים פנו ליושב-ראש הסתדרות המורים, אביעזר ילין, ושאלוהו אם בית הנכות הפדגוגי כבר פתוח. הפרסום הלקוי ביחס לבית הנכות בקרב המורים והגננות פגע בתפקודו. הייתה זו גם אחת הסיבות העיקריות לכך שהמוסד לא תפס מקום מרכזי בחיי כלל המורים והגננות, ושימש בעיקר את אנשי החינוך בירושלים. באותה שנה, 1926, מונה יצחק שניידר כמנהל בית הנכות. הוא השקיע רבות בסידורו מחדש ובאיסוף מוצגים, בהיעזרו באחד המורים. במהלך חצי השנה הראשונה סודרו מוצגים רבים בשלושה אולמות גדולים. הם כללו מכשירי לימוד לדוגמה בכל המקצועות, ספרי לימוד, ספרים, עיתונים פדגוגיים וכדומה, שנתקבלו מבתי מסחר בגרמניה ובאנגליה. הספרייה הפדגוגית סודרה מחדש. זו כללה ספרים בעברית, באנגלית, בגרמנית, בצרפתית וברוסית. הנהלת המוסד גם קיוותה לשכנע מוציאם-לאור בחוץ לארץ לשלוח להם ספרים פדגוגיים חדשים בהוצאתם. כמו כן כללה הספרייה פינה לכתבי-עת ולעיתונים פדגוגיים אקטואליים בשפות שונות.

ציוד לימודי ומכשירי לימוד נשלחו בהמשך לפנייה על-ידי חברת Köhler & Volckmar מלייפציג וחברת Philip & Tacey מלונדון. חברת The Bennet Furnishing מלונדון, שלחה ריהוט לדוגמה לבתי-ספר יסודיים. ממשלת המנדט הבריטי העניקה פטור ממכס למוצגים ולרכישות של בית הנכות הפדגוגי, לאחר שהובהר להם שהמוצגים האלו לא נועדו לשימושם של בתי הספר אלא לתצוגה בלבד. הנהלת המוסד גם קיוותה לשכנע הוצאות ספרים בחוץ לארץ לשלוח להם ספרים פדגוגיים. הממשלה הרוסית שלחה כרזות בנושא שמירת הבריאות ואף הבטיחה לשלוח חומר נוסף. כמו-כן הבטיחו ידידי המוסד בארצות-הברית לשלוח חומר ולתמוך בו כספית. למרות קשיי המימון הצליח המנהל לבצע רכישות רבות בשנת 1927. ההוצאות הכספיות היו גדולות, שכן הן כללו גם דמי משלוח, ביטוח והחזקה. כמו-כן הוכן קטלוג שכלל רשימת סרטי פנס קסם, סרטי ראינוע ועוד, בנושאי גיאוגרפיה, מדע, סיפורי ילדים, ארץ ישראל ועוד.

בשנת 1928 נבחר ועד חדש שבראשו חזר ועמד פרס. אוצר בית הנכות הפדגוגי היה מ' כוכבא, שתפקידו היה לסדר את המוצגים ולדאוג לתרגומם לעברית. חברי הוועד קיבלו על עצמם תפקידים שונים בתפעול המוסד, בכללם סידור התערוכה הקבועה שכללה עבודות תלמידים ובהם ציורים, תרשימים ומפות ופרי עבודתם של החניכים בתפירה, בנגרות, בציור, בפיסול ועוד. תפקיד נוסף היה איסוף וקטלוג מוצגים שנרכשו על-ידי בית הנכות הקודם. קטלוג הספרייה שבבית הנכות הפדגוגי לא היה מסודר, ורכושו הפרטי של שניידר עורבב במוצגי בית הנכות. אי הסדרים הללו הטרידו את חברי הוועד עד כדי איום בהתפטרות של כוכבא מתפקידו כאוצר. בית הנכות סבל גם מגירעון כספי. הוועד פנה לחברי הסתדרות המורים בקריאה לתרום למוסד, אך ההיענות הייתה מועטה ורק חברי סניף ירושלים ומורים ממושבות יהודה נענו בחיוב. הדבר מעיד אל נכון על העניין המועט שגילו בו אנשי החינוך. למרות אי הסדרים והקשיים הכספיים התקיימה הפעילות השוטפת כסדרה. בין השאר נערכו כמה תערוכות מתחלפות: ד"ר אברהם ברוך רוזנשטיין, לדוגמה, מנהל הוצאת הספרים "אחיעזר", הציג במקום תערוכה של ספרי-לימוד וקריאה. כן נערכה תצוגה של עבודות תלמידים.

בשנת 1929 החליט ועד בית הנכות להקצות פינה מיוחדת למורים וגננות, ובה מכשירים חינוכיים שונים אשר נועדו להקנות לתלמידים ידיעות ומושגים במקצועות כמו הכרת צבעים, חשבון, אותיות, ספרות, ציור, כתיבה, הנדסה, טבע, ידיעת הארץ וכו'. הוועד פנה לחברי הסתדרות המורים ברחבי הארץ והזמין להשתמש באוסף זה. פנייה דומה נעשתה גם לבתי-ספר בחוץ לארץ. בכתב העת "הד החינוך" פורסמו המוצגים השונים, התועלת שאפשר להפיק מהם והדרכה למעוניינים בכך. בין השאר צוין כי ניתן להזמין באמצעות בית הנכות הפדגוגי מכשירי לימוד שונים מבית המסחר "קוהלר" (Köhler) שבלייפציג, במחיר מוזל ופטור ממכס, בתנאי שיופנו לבתי-ספר או לגני ילדים.

בעיית המבנה המשיכה להטריד. בשנות השלושים נדד בית הנכות הפדגוגי במקומות שונים בירושלים. ב-1930 הוא עבר משכונת רוחמה לשכונת זכרון משה,

שעם מקימיה נמנה ישעיהו פרס. שנה לאחר מכן חזר בית הנכות למקומו הקודם בשכונת רוחמה. פתרון בעיית המיקום מצאה לבסוף את פתרונה בבית המדרש העברי למורים בבית הכרם. ב־14 בדצמבר 1931, לאחר משא ומתן ממושך, נחתם הסכם בדבר שיתוף פעולה בין בית הנכות הפדגוגי ומרכז הסתדרות המורים, לבין בית המדרש העברי למורים. שם בית הנכות הוסב ל"בית הנכות הפדגוגי המאוחד". ההסכם קיבל את אישור הסתדרות המורים רק בוועידה התשיעית של הארגון באוקטובר 1934 (תשרי תרצ"ג). בחוזה נקבע שבית הנכות ישוכן בבית המדרש העברי למורים ויהיה כבעלות משותפת של שני המוסדות. העברת בית הנכות לבית המדרש העברי למורים גרמה להפסקת פעילותו הציבורית לטובת כלל המורים והגננות בארץ.

האוסף ומימושו

חיים אריה זוטא תיאר בשנת 1920 את מימוש הפרוגרמה של בית הנכות הראשון, תיאור המתאים לתקופה של ערב מלחמת העולם הראשונה. במלחמה נהרס בית הנכות הפדגוגי. כשהוקם מחדש בשנת 1927 גם פותחה פרוגרמה רעיונית חדשה, השונה מקודמתה. ואלו המחלקות שהוקמו לפי התוכנית החדשה:

א. מחלקה פדגוגית

במחלקה שישה מדורים: (1) דוגמאות של רהיטי גני ילדים ובתי־ספר. (2) מכשירי ההוראה והלימוד החדשים ביותר לגני ילדים, לבתי — פר יסודיים ותיכונים. (3) דוגמאות לקישוט בתי־ספר; (4) תכניות לימודים ומערכות שעות של בתי־ספר הראויים להערכה בארצות שונות. (5) ספרייה שתכיל ספרות פדגוגית עולמית, קבצים בנושאי חינוך, כתבי־עת ועיתונים פדגוגיים, ספרי לימוד וקריאה לדוגמה לתלמידי בתי־ספר. (6) מכשירים אורקוליים כמו: פנס קסם, ראינוע, גרמופון ורדיו.

ב. מחלקה בריאותית (היגיינית)

המחלקה תכלול מוצגים הנוגעים להתפתחות הגופנית של הילדים בגיל בית־הספר ואמצעים לטיפוחה, הנחלקים למדורים אלה: (1) מכשירי מדידה לגוף וספרות מקצועית בתחום ההתפתחות הגופנית של ילדים. (2) תת־מחלקה להתעמלות, ובה מכשירים לתרגילים גופניים וספרות עזר בנושא: טבלאות, תמונות, תכניות של תרגילים ועוד. (3) תת־מחלקה בנושא שמירת הבריאות בבית הספר, ובה: א) הנחיות בדבר הפחתת ההשפעה לרעה על הגוף בשל ישיבה ממושכת על ספסל הלימודים, לשמירה מפני עייפות כתוצאה מעומס יתר בלימודים וכו'. ב) בנייני בית הספר: תכניות ושרטוטים של בתי־ספר לדוגמה, תוכניות של כיתות לימוד הראויות לחיקוי, תכניות של חלוקה פנימית ותפקודית של מבני הלימוד, תוך התחשבות בהיבטים שונים, כמו תאורה ואוורור, הצעת זו תתעד את הזיכרונות ההיסטוריים והפדגוגיים, מראשית הקמת בתי־הספר השונים בארץ ישראל. במחלקה זו ירוכז החומר אודות התפתחות בית־הספר המודרני בארץ, ויהיו בה: (1) חומר כתוב — ספרים, כתבים

ומאמרים המתייחסים לבתי-הספר ולתולדותיהם, שישמש לחקר ההיסטוריה של החינוך וההוראה בארץ. (2) חומר ציורי ותיעודי, כגון תמונות, צילומים, כרזות, דגמים, תכניות, טפסים, תעודות, רשימות סטטיסטיות ופנקסי-כיתה. (3) מאגר של ספרי הוראה ולימוד שהיו בשימוש באותה עת בארץ. (4) עבודות עיוניות מצטיינות של תלמידים, כמו: חיבורים, שיעורי הוראה בכתב, עבודות בהנדסה ובטבע, ציורים, מפות גיאוגרפיות, דיאגרמות ועבודות בחומר ובעץ.

ג. מחלקת התלמיד

במחלקה זו יישמר חומר הקשור במועצות התלמידים, באגודות התלמידים, בעיתונות התלמידים וכו'.

ד. מחלקת המורה

המחלקה תכלול חומר של הסתדרות המורים בארץ וכן של הסתדרויות המורים היהודיים והלא-יהודיים בחוץ-לארץ. כמו-כן חומר ארכיוני שיכלול דיאגרמות ומספרים על מצב בריאותו של המורה בארץ-ישראל; מצבו הכלכלי; ניידות המורה לרגל עבודתו; פרישה מהוראה; דמי מחלה וזכויות של המורה; השכלת המורה; השתלמויות מורים.

עם המוצגים הראויים לציון שהיו בבית הנכות הפדגוגי נמנו אפידיאסקופ — מכשיר הקרנה חשמלי; מיקרוסקופ; פריסמות; מכונות צילום והגדלה; אוסף של מידות, משקולות, מאזניים, גופים הנדסיים וכו'; מוצגים ללימודי טבע; אוסף עשיר של כלי עבודה לנגרות ולעבודות קרטון; פסנתר; אמצעי המחשה, תמונות ומפות מדעיות ללימוד גיאוגרפיה ואסטרונומיה, כמו גלובוס מיוחד לכוכבי השמים; אוסף מכשירים ללימוד פיסיקה וכימיה, שכלל משאבות אוויר, אמצעי המחשה להוראת תורת הקול, החום, האור, החשמל, טלפון וכו'; אוסף גיאולוגי עשיר, שכלל אבנים וכלי אבן מהזמן הקדום; אוסף מטבעות עתיקות; שלד של גוף האדם בגודל טבעי; אדרים (פוחלצים) ושלדים של בעלי חיים; תמונות טבע ועוד; ציוד ספורט; אוסף מכשירי ציור; מודלים לציור: פירות צמחים, פרחים, כלים שונים, כדים עתיקים וכו'; דוגמאות ומכשירים ללימוד תפירה ורקמה; חומר לעבודה לגני ילדים ובתי-פר; תמונות וציורים ללימוד מולדת; דוגמאות של רהיטי גן ילדים וכו'. באחד החדרים בבית הנכות הפדגוגי הוצגה כיתה לדוגמה.

מינהל ומימון

פרס התריע מלכתחילה שפעולת בית הנכות הפדגוגי תלויה באמצעים החומריים שיוקצבו להחזקתו ובשיתוף פעולה מצד הנהלות בתי-הספר ויתר הגורמים הפדגוגיים בארץ. בית הנכות היה תלוי במורים ובמנהלים של בתי-הספר בארץ ומחוץ לה לשם קבלת מוצגים. וועד בית הנכות אמור היה להחליף מוצגים עם מוזיאונים פדגוגיים בחוץ לארץ, כפי שנהוג היה באותה עת. בשיטה זאת ניתן היה להקים אוסף נכבד

בהוצאות נמוכות. אולם כדי להקיף את כל אמצעי ההוראה והחומר הכתוב, לא יכול היה המוסד להתבסס על תרומות ומתנות בלבד. היה עליו להוציא סכומים ניכרים לצורך רכישת ספרים פדגוגיים ומכשירי לימוד, לכסות את ההוצאות השוטפות בהחזקת הבית ובעתיד גם בבניית מבנה מיוחד. המשאבים לכך, היו אמורים לבוא מהחברות הגדולות העוסקות בחינוך ובטיפוח התרבות בארץ ישראל, כגון חברת "עזרה", ועד "חובבי ציון", חברת "כל ישראל חברים" ועוד.

בהתאם לתוכנית, כל החברות שיתמכו בבית הנכות הפדגוגי יתארגנו לאגודה או עמותה אחת. הוועד הפועל שלה ירכב מנציגים של כל חברה מספר נציגיה ייקבע על-פי חלקה במימון. הסכום המקנה השתתפות בוועד הפועל יהיה מאה פרנק. הוועד הפועל יבחר ועד מצומצם שינהל את בית הנכות. הוועד יכנס פעמיים בשנה אסיפה כללית ובה יוצג דין וחשבון של ההנהלה. באספה זו ידונו בהצעות שיעלו על סדר היום וייקבע התקציב. לפי התוכנית, המוסד יוכל למנות ממונה בשכר.

כדי לבסס את המוסד מבחינה חומרית ביקש הוועד בשנת 1911 לייסד "חברה להחזקת בית הנכאת הפדגוגי". הוועד חיבר תקנות לפיהן רכוש בית הנכות הפדגוגי יהיה שייך לחברה והאסיפה הכללית של הסתדרות המורים לא תוכל לקבל החלטות בנושא זה. תוכנית זו עוררה התנגדות נמרצת מצד ציבור המורים, כי לפי התקנות יהיה הרכוש שייך לאגודה, שבה יוכלו להיות חברים גם אלה שאינם חברי הסתדרות המורים. לאחר משא-ומתן מייגע הוחלט באסיפה הכללית השמינית של הסתדרות המורים, שנערכה בספטמבר 1913 (אלול תרע"ג) כי "בית הנכאת הפדגוגי בירושלים הוא קניין הסתדרות המורים ומתנהל על-ידי הסניף הירושלמי. מרכז הסתדרות המורים קצב סכום שנתי קבוע להחזקת המוסד".

בשנת 1926 הציע פרס שהסתדרות המורים תבחר ועד לבית הנכות, אליו יצטרף רופא בעל ידע בנושא הבריאות בבתי-הספר. הוועד ימנה מזכיר בשכר, שיוציא לפועל את החלטותיו ויהיה אחראי על כל התפקודים הכרוכים בהחזקת המוסד והתפתחותו. בהצעה נכלל תקציב מאוזן, שבו הופיע פירוט ההוצאות באחוזים: שכר דירה (25%), שכר למנהל ולמזכיר (36%), הוצאות הבית (6%), תעמולה והובלה והשלמת חומר שייקנה (33%). ההכנסות יבואו מההנהלה הציונית (50%), מממשלת המנדט הבריטי (25%) ומדמי שימוש בציוד אור קולי וכן מדמי כניסה (25%).

בהסכם שיתוף הפעולה שנחתם בין מרכז הסתדרות המורים לבין הנהלת בית המדרש העברי למורים נקבע שתיבחר הנהלה משותפת לבית הנכות, בה ישתתפו באי כוח מרכז המורים, ועד בית הנכות הפדגוגי ובאי כוח בית המדרש העברי למורים. האחריות הכספית להחזקתו תועבר לבית המדרש העברי למורים, ולמרכז הסתדרות המורים יישארו זכויות מסוימות במוצגים השייכים לו. אלא שבתחילת שנת 1932, החליט מרכז המורים להפסיק את תמיכתו בגלל הנטל הכספי שהעיק על תקציבו, החלטה זו הושפעה גם מהעובדה שבשנים 1926–1932 בית הנכות הפדגוגי לא עניין במיוחד את ציבור המורים והגננות בארץ, שהיו טרודים בבעיות כלכליות בגלל המצב הקשה.

חזון ושברו

המטרות החשובות של בית הנכות הפדגוגי, כפי שהוצע בתוכנית ההקמה בשנת 1911, הייתה תרבותית. פרס כתב שהשפעת בית הנכות תורגש גם מחוץ לבית-הספר, בתנאי שהוא שיהיה פתוח לכל. על-פי הצעתו בית הנכות הפדגוגי ישמש מרכז להשכלת מבוגרים באמצעות קיום הרצאות בבית עצמו או השאלת ציוד אורקולי להרצאות מחוץ לו. תרומה להתפתחות הרוחנית הכללית תבוא באמצעות פרסום ידיעות ומאמרים בעיתונים או בחוברות מיוחדות.

יתרה מזאת, פרס הציע שבית הנכות הפדגוגי ישמש מקום מפגש ליהודים ולנוצרים. מצע בית הנכות יהיה ניטרלי והוא יכוון למורים ולתלמידים בני כל הדתות. נראה שהתוכנית הזאת לא יצאה לפועל. לא ידוע על קיום מפגש כלשהו של יהודים ונוצרים במקום. פרס אף רצה להקים מעין חוג ידידים של בית הנכות הפדגוגי בחוץ-לארץ, ופנה בעניין זה לאישים שונים וביקש מהם לארגן ועד לטובת בית הנכות הפדגוגי.¹⁰ מסתבר שגם רעיון זה לא יצא לפועל.

המוסד צמח על רקע התפתחות ההשכלה בארץ ישראל והושפע מתפיסות חינוכיות חדשות שהובאו מארצות שונות ובמיוחד מגרמניה. לפי מאפייניו ניתן לומר שבית הנכות הפדגוגי בירושלים דומה לאלה המצויים בגרמניה. ספריו של היבנר שימשו את פרס. אולם, בגרמניה, להבדיל מהנעשה בארץ ישראל, סייעו השלטון המקומי או המדינה למוזיאון הפדגוגי. היו אף מוזיאונים פדגוגיים בעולם בבעלות ממשלתית או מלכותית. עם זאת יצוין כי מרביתם הוקמו ביוזמת ארגוני המורים והיו בבעלותם, וכך גם בית הנכות הפדגוגי בירושלים.

אחת ממטרותיו המרכזיות הייתה להביא חידושים פדגוגיים לידיעת אנשי החינוך וההוראה בארץ. בתולדותיו ניתן להבחין בשלושה שלבים: א) הניסיון לכוון בית נכות פדגוגי בשנים 1911–1914 וכישלונו. ב) שלב התכנון וההקמה מחדש בשנת 1926. ג) כינון ומיסוד בית הנכות הפדגוגי בשנים 1927–1932 ושיתוף בית המדרש העברי למורים בבעלות עליו בשנת 1933/4. בכל שלבי התפתחותו בראשית המאה ה-20, הייתה המטרה העיקרית של בית הנכות הפדגוגי לסייע למורים ולגננות בעבודתם החינוכית והפדגוגית.

ספת הייתה אי הכרה בחשיבותו מצד המורים, הגננות וארגוניהם בארץ ישראל. אולם למרות קשיים אלה תרם בית הנכות הפדגוגי רבות לציבור המורים והגננות בירושלים בתחום התרבות. נערכו בו הרצאות, השתלמויות מורים, הצגות וכו'. אמנם תרומתו להתפתחות החברתית והתרבותית של החברה המתחדשת בארץ לא הייתה רבה. ניתן לומר שתקוותו לשרת את ציבור המורים והגננות ברחבי הארץ, ואף במזרח התיכון,¹¹ לא מומשה.

10 י' פרס לד"ר יעקב צבי לונץ, ששימש רופא בפריז ולרב א' סטורדזה (Stordaza) בפריז, ז' תשרי תרפ"ז, ארכיון לחינוך יהודי בארץ ובגולה ע"ש אביעזר ילין (אח"י), 9.139/359; י' פרס לקולונל פ' קיש, ששימש כמזכיר המדיני של ההסתדרות הציונית בירושלים, 9 מרס 1927, שם, שם.

11 מרכז הסתדרות המורים לשר לחינוך בדרזדן (Dresden), סכסוניה, 15 מרס 1927, אח"י, 9.139.2.